

Tine De Koninck
Universiteit Antwerpen
Contact: tine.dekoninck@uantwerpen.be

De Nederlandse Liederencbank als tool voor lessen over Nederlandstalige volksliteratuur- en cultuur

1. Inleiding

Het lied is onlosmakelijk verbonden met de Vlaamse en Nederlandse volkscultuur. Door de eeuwen heen gingen duizenden liederen de ronde die van generatie op generatie mondeling werden doorgegeven en op schrift werden gesteld in handschriften, op losse liedbladen en in gedrukte liedbundels. In de *Nederlandse Liederencbank*, een unieke online databank, beheerd door het Meertens Instituut in Amsterdam, en raadpleegbaar via <https://liederencbank.nl>, zijn intussen ruim 180.000 liederen ontsloten van de middeleeuwen tot de twintigste eeuw. Het gaat over onder andere liefdesliederen, herders- en lenteliederenc, drink- en dansliederenc, maar ook om psalmen en andere religieuze liederenc, kerstliederenc, enz. Van het merendeel van de liederenc zijn de volledige teksten, en soms ook de partituren en/of geluidsopnames raadpleegbaar. Ook zijn via links naar onder andere de DBNL vaak de hele primaire bronnen beschikbaar.

Door de grote verscheidenheid aan bronnen, met zowel muzikale als tekstuele inhoud en metadata, gecombineerd met de betracting om de liedcultuur van een heel taalgebied te documenteren over een periode van verschillende eeuwen, is de *Nederlandse Liederencbank* uniek in haar soort. Ze vormt niet alleen voor academici, maar ook voor

onderwijsdoeleinden een handig en toegankelijk werkinstrument om leerlingen op een laagdrempelige manier in contact te laten komen met onze volksliteratuur en -cultuur. Via de databank kan gezocht worden op onder andere ‘trefwoord’, ‘liedtype’ en ook op ‘rijmschema’ of ‘melodie’. Ook kunnen bronnen van en relaties tussen liederen worden blootgelegd. Het is tevens een instrument voor de studie van tekstgenese, met name: hoe evolueerde een liedtekst (door bv. orale overlevering) over de jaren heen?

2. Volksliederen in de *Nederlandse Liederenbank*

Wist je dat de melodie van ‘Daar zat een sneeuwwit vogeltje’ al in een Brugs rederijkershandschrift uit 1561 te vinden is? ‘Ik zag Cecilia komen’ kennen we dan weer uit een Deventers *album amicorum* van Geesken ter Borch uit 1652. Hoewel het lied over de herders Cecilia en Floriaan in de zeventiende eeuw bekend stond onder de beginregel ‘Siet het pluijm gevogelt’. De beroemde zin met Cecilia vinden we pas terug in het tweede vers van de tweede strofe. Het kerstlied ‘O zalig, heilig Betlehem’ circuleert vanaf het begin van de zeventiende eeuw, eerst enkel in katholieke liedboeken in het Zuiden, waarna het later vooral in de protestantse liedcultuur een grote populariteit zou kennen. ‘Herders, hij is geboren’, dat voor het eerst in een Antwerps liedboek uit 1645 verschijnt, zou het dan weer voornamelijk in katholieke middens goed doen.

Deze voorbeelden, uitgewerkt aan de hand van informatie uit de *Nederlandse Liederenbank*, tonen aan dat veel van onze volksliederen, die we aangeleerd kregen van onze ouders, grootouders, op school of in de jeugdbeweging, vaak al eeuwen meegaan, en van generatie op generatie worden doorgegeven. Aangezien de *Nederlandse Liederenbank* zowel liedboeken als handschriften, losse blaadjes, veldopnames en cd-opnames inventariseert, is het een rijke databank, waarin aan de hand van gerichte zoekfuncties de oorsprong van liederen kan worden nagegaan. Door op ‘titel’ of ‘beginregel’ te zoeken, kan de oudste (bewaarde) schriftelijke bron van het lied opgespoord worden, naast in welke handschriften of liedbundels het eventueel nadien nog is verschenen. Zo kan de populariteit en levensduur van oude volksliederen worden nagelopen, net als de verspreiding in het Noorden en/of Zuiden van het Nederlandse taalgebied.

3. Relaties tussen liederen

Eén van de belangrijkste doelstellingen van de *Nederlandse Liederenbank* is het in kaart brengen van muzikale en tekstuele relaties tussen liederen. In oude liedboeken verschijnen liedteksten vaak zonder muzieknotatie, maar met een ‘wijsaanduiding’ in de vorm van een vermelding als ‘op de wyse van’, gevolgd door een aanduiding van de melodie voor de gegeven liedtekst. Dat noemt men ‘contrafactuur’, het schrijven van nieuwe liedteksten op bestaande melodieën. De belangrijkste reden waarom zowel

dichters van wereldlijke als van geestelijke liederen contrafacten schreven, was herkenbaarheid en meezingbaarheid. Auteurs gingen op zoek naar melodieën die hun publiek kende; melodieën die klonken in de straten van de stad, die ze meezongen op het werk, in herbergen of in de huiskamer. Op die manier moesten de liederen niet worden aangeleerd, maar konden de mensen ze gewoon meezingen met behulp van de ‘wijsaanduiding’. Zo ontstonden door de jaren heen op sommige melodieën verschillende contrafacten. Een typevoorbeeld van deze praktijk is ‘Op een grote paddenstoel’ en ‘In een klein stationnetje’, twee liederen die, hoewel velen onder ons dat niet meer beseffen, op dezelfde melodie zijn geschreven. Op de melodie van ‘het Wilhelmus’, een zestiende-eeuws geuzenlied en het Nederlandse volkslied, werden alleen al in de zeventiende en achttiende eeuw meer dan tweehonderd nieuwe liedteksten geschreven. Door op ‘wijsaanduiding’ te zoeken, kunnen in de *Nederlandse Liederenbank* eenvoudige relaties tussen liederen worden blootgelegd.

De databank biedt eveneens de mogelijkheid om op strofevorm te zoeken, zodat ook formeel aan elkaar verwante liedteksten aan elkaar gekoppeld kunnen worden. De strofevorm is een symbolische weergave van de liedstructuur (wat het aantal beklemtoonde lettergrepen per regel betreft en het rijmschema), waarbij wordt aangegeven of de versregels eindigen met een mannelijk (beklemtoonde lettergreep) of vrouwelijk (onbeklemtoonde lettergreep) rijm. Een eenvoudig voorbeeld van zulk een strofeschema is .3A.3b.3A.3b, dat een vierregelige strofe aangeeft met telkens drie klemtonen per versregel. De eerste en derde regel hebben een mannelijk rijm (voorgesteld met hoofdletters), terwijl de tweede en vierde versregel een vrouwelijk rijm hebben (voorgesteld met kleine letters). De puntjes staan voor ‘opmaten’, wat betekent dat de regels beginnen met een onbeklemtoonde lettergreep (een ‘jambe’ of ‘anapest’). Deze methode van ‘strofezoeken’ is heel waardevol om mogelijke melodieën van liederen te proberen achterhalen waarvan de muzieknotatie in geen enkele bron werd overgeleverd.

4. De genese van liedteksten

Omdat onze volksliedcultuur in het verleden (en ook nu deels nog) gestoeld was op een orale traditie, gaan er van veel liederen verschillende varianten de ronde. Zo wordt in veel jonge gezinnen nog steeds gediscussieerd hoe die kabouter op die grote paddenstoel eigenlijk heet: is het ‘Pinnemuts’ of ‘Spillebeen’? Bij het bekende zestiende-eeuwse liefdeslied ‘Het viel een hemels dauwe’ klinkt als tweede versregel zowel ‘in een klein maagdeken’ als ‘voor mijns liefs vensterken’. Doordat in de *Nederlandse Liederenbank* ook heel wat liedteksten zijn opgenomen, evenals links naar websites met gescande tekstuele bronnen, is het relatief eenvoudig om de tekstgenese van een lied na te gaan en zo te achterhalen welke liedboeksamensteller of -compiler zich op welke voorganger baseerde, en hoe liedteksten door de eeuwen heen tekstueel soms verder en verder verwijderd raakten van hun oorspronkelijke bron.

5. Toepassingen in het onderwijs

Uit al het bovenstaande blijkt dat de *Nederlandse Liederenbank*, die online vrij raadpleegbaar is, een boeiende tool is om leerlingen vertrouwd te maken met het gericht zoeken in een databank. Ze bevat een schat aan informatie om hen te laten kennismaken met de rijke volksliedcultuur in de Lage Landen. Verder kan ze onder andere ingezet worden voor oefeningen rond tekstgenese en rond het oefenen op rijmschema's en strofevormen.

Referenties

- De Bruin, M. (2002). "Een Liedeken wil ick gaen singhen: een indruk van het Nederlandse Lied tot het jaar 1600". In: *De Boekerij*, p. 3-7; 15.
- De Bruin, M. (2010). 'De Nederlandse Liederenbank'. In: M. Beirens, E. Kempers & H. Moyson (2010). *Achter de muziek aan. Muzikaal erfgoed in Vlaanderen en Nederland*. Leuven: Acco, p. 285-289.
- Van Kranenburg, P., M. De Bruin & A. Volk (2017). "Documenting a song culture: the Dutch Song Database as a resource for musicological research". In: *International Journal on Digital Libraries*, 20, p. 13-23.